

АССИРІЙЦІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА У ТОТАЛІТАРНИХ ЕКСПЕРИМЕНТАХ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Концепція сталінської національної політики у період 1920-1930-х рр. чітко відображає еволюцію тоталітарного устрою радянської держави. Ассирійська національна меншина стала заручником і одночасно жертвою таких інновацій. На прикладі ассирійців міста Дніпропетровська можна прослідкувати усі негативні моменти даної політики по відношенню до меншості.

Ключові слова: ассирійці м. Дніпропетровська, тоталітаризм, національна політика, традиції, національна культура.

Концепция сталинской национальной политики в период 1920-1930-х гг. четко отражает эволюцию тоталитарного устройства советского государства. Ассирийская национальная меньшина стала заложником и одновременно жертвой таких инноваций. На примере ассирийцев города Днепропетровска можно проследить все негативные моменты данной политики по отношению к меньшинству.

Ключевые слова: ассирийцы г. Днепропетровска, тоталитаризм, национальная политика, традиции, национальная культура.

Conception of Stalin's national policy in 1920-1930th clearly reflects the evolution of the soviet state totalitarian system. Assyrian national minority became a hostage and at the same time a victim of such innovations. It is possible to observe all negative moments of this policy in relation to a minority on the example of Assyrians of Dnepropetrovsk city.

Key words: Assyrians of Dnepropetrovsk, totalitarianism, national policy, traditions, national culture.

Радянське минуле нашої держави має дуже міцне ідеолого-методологічне підґрунтя. Навіть сьогодні послуговуємося викривленим ще за часів тоталітаризму стереотипним баченням нашого історичного минулого. Завдання сучасних дослідників полягає у «розшифруванні» історії, позбавленні її тоталітарних парадигм, стереотипів радянського періоду та імперської ідеології. Переорієнтація досліджень від вектору досліджень «державна-людина» до більш природного «людина-державна».

У цій концепції для нас є показовим дослідження природного розвитку та державної політики щодо національних меншин у період формування тоталітарної моделі функціонування радянського суспільства. Питання національної політики були пріоритетними для партійно-державного управління, але палітра національного колориту заважала безальтернативно-апеляційній моделі державного управління. У 1920-1930-х роках невдалі спроби державного націомодельювання призвели до невиправних процесів

стосовно більшості національних меншин Радянського Союзу. Дослідники радянської доби це дуже ретельно приховували під шаром позитивної економічної модернізації країни.

Історіографічний доробок свідчить про велику увагу дослідників до найбільших меншин, що позбавляє презентації нечисленні з них. Доля асирійської громади України у 1920-1930-ті роки є типовим прикладом дії сталінської національної політики на практиці, з її негативною реалізацією, що підсилює актуальність дослідження цього питання.

Радянська історіографія хронологічно відносить появу асирійців на своїй території до періоду 1914-1918 рр. Але дослідники погоджуються з тим, що за часів існування Російської імперії вони вже перебували у межах її кордонів, хоча постійно досліджувалися та вивчалися лише території прикордонних із Персією та Туреччиною кавказьких республік (компактне розселення). Дійсно, перебування асирійців на інших територіях характеризувалося поодинокими випадками, але тим не менш вони становлять інтерес для сучасного дослідника.

Асирійське населення м. Дніпропетровська почало формуватися ще в дорадянський період, що стверджуємо, спираючись на документальні свідчення. Одним із них є лист-прохання перського підданого Миколи сина Шимона до Катеринославського губернатора про надання йому документа про можливість вільного перебування на території Російської імперії, який і був виданий у 1910 році. Також зафіксоване клопотання катеринославського поліцеймейстера (1912 р.) про безповоротну висилку Саяда сина Сімона та Миколи сина Шимона з території Російської імперії, оскільки через свій вік вони неспроможні працювати і тому просять милостиню. До цього клопотання додавався протокол дізнання поліцейського пристава. З'ясовується, що Саяд син Сімона торгував горіхами та протягом року заробив 200 рублів, а Микола син Шимона влітку займався купівлею та продажем речей, взимку нічого не робив та був на утриманні свого племінника, який уже протягом восьми останніх років мешкає в Катеринославі [1].

В іншій доповідній записці начальника поліції Катеринославської губернії до губернатора також міститься цікава інформація. Начальник зазначає, що в 1910 році небажаним елементом є вихідці з Персії та Туреччини, яких прирівнювали до циган. Вдаючи із себе представників православних місій, вони «обирають населення», збираючи допомогу для перських та турецьких християн [2]. Слід зазначити, що таке порівняння з циганами передалося й до радянської документально-правової бази. Радянські діячі дуже часто зіставляли асирійців з циганами через відокремлене, традиційне життя громади та через ставлення до державної політики. А у звітах та доповідях про невдалі кроки щодо радянської окремих національних меншин ці національності нерідко згадувалися поряд [3]. Отже, місто Катеринослав було знайоме асирійцям, ще до їх масового переселення до Російської імперії тут вже жили «розвідники» заробітчани.

Статистика радянського періоду зазначає, що асирійська громада міста була однією з численних серед інших міст УРСР. Переписом міського населення 1923 року асирійці були зафіксовані у Катеринославській губернії у

кількості – 66 осіб, тоді, як в Одеській – 2 особи, Київській – 237 осіб та Донецькій – 54 особи [4]. За іншими відомостями у самому місті мешкало 26 родин станом на 1925 рік [5]. На визнання чисельних показників та рівня самоорганізації вказує той факт, що вже у 1925 році було обрано уповноваженого І. Геваргізова головою Катеринославської ассирійської колонії, яка налічувала тридцять осіб. Пік активності цієї самоорганізації припадає на 1929-1930-ті роки, із виїздом І. Геваргізова до Ірану діяльність поступово згортається [6].

Доказом кількості ассирійців у місті можуть бути підготовчі матеріали для проведення I Всеросійського з'їзду ассирійців, який мав відбутися з 7 по 13 грудня 1925 року в Москві. За планом Україна повинна була делегувати на цей захід шістьох представників за містами проживання: від міста Києва – два делегати, міст Харкова, Слов'янська, Сталіно, Катеринослава – по одному. Для розрахунку кількості делегатів брався статистичний показник та рівень національної активності місцевої громади.

Визначаючи реальний кількісний стан ассирійської громади міста, ми можемо спиратися лише на орієнтовні показники, тому що статистика місцевих партійних органів та власні підрахунки громади вступають у протиріччя із офіційними державними. За Всесоюзним переписом населення 1926 р. у місті налічувалося 6 ассирійців, що ніяк не відображало реального стану [7].

Ассирійці, які перебували у місті, належали до гварнаї (національний родоплемінний поділ), причому більшість джерел схиляються до факту їх приналежності до роду патріаршої родини (патріарха Ассирійської церкви Сходу Мар Шимона). Це була найбільш етноконсолідована спільнота із традиційним самостійним управлінням та навіть ігноруванням інших племінних об'єднань. У містах свого історичного перебування вони не визнавали будь-якої влади, окрім патріаршої. Перебравшись до Ірану, вони залишили собі турецьке громадянство, хоча з часом у незаконний спосіб виправили іранські паспорти та свідоцтва. Російсько-радянська дійсність лише підсилила таку поведінку у повсякденних практиках життя громади за рахунок своєї невизначеності [8].

Архівних матеріалів про життя ассирійської громади у м. Дніпропетровську за 1920-1930-ті рр. вкрай мало. На це вплинула нечисленність, байдуже ставлення із боку державно-партійних місцевих органів та «ворожа» поведінка власне самої громади. Характеризуючи її соціально-економічне життя, можемо зазначити її класичну, як до ассирійців-біженців, зайнятість у Радянському Союзі – чищення взуття. Так, з радянської звітності дізнаємося, що їх кількість у Дніпропетровську вже у 1928 році становила приблизно сорок осіб (чоловіків). Єдиним заняттям їх було чищення взуття, що спричиняло низький культурно-освітній рівень (грамотних не було). На внутрішньоетнічне середовище значний вплив мав «ватажок-старець». Такі радянські трактування внутрішньоетнічних відносин вказують на неспроможність влади регулювати соціогуманітарну та економічну сферу життя національної громади. Так само і високий рівень дотримання традиційно-національного укладу життя.

У 1932 році в місті функціонувала ассирійська школа з двома групами на тридцять дітей, яких обслуговував один учитель. Викладання відбувалося ассирійською мовою [9]. Також серед ассирійської громади міста був священик – Амершаєв Давид Хошабович, вплив якого на місцеве етнічне середовище був дуже сильний, хоча цього факту офіційно не було зафіксовано [10].

У 1936 році в місті з'являється артіль «Схід», де працювало від сорока до п'ятдесяти осіб. Організацією керував А. П. Аміров. Причому це був швидше за все шаблонний захід влади з виділення ассирійців в організаційні радянські форми на тлі економічної діяльності, характерний для усіх місць компактного проживання у містах. У нас є свідчення, що ассирійці з Дніпропетровська, як і з інших міст висловлювали своє незадоволення такими заходами. Для захисту свого кустарного (індивідуальної трудової занятості) статусу до Г. І. Петровського в Київ їздила делегація ассирійців із проханням залишити їх кустарями та позбавити податкових зобов'язань, на що вони отримали негативну відповідь [11].

Отже, численні непрямі свідчення про життя міської ассирійської громади та її «самостійницьке», «антагоністичне» радянській владі життя вказують на суворе дотримання нею споконвічних практик життя в агресивно-ворожому навколишньому середовищі. Підсилює цю гіпотезу відсутність будь-яких обстежень як на місцевому рівні, так і республіканському. А всі існуючі радянські звіти мають негативне забарвлення при описі повсякдення ассирійців у містах.

Щодо матеріального стану ассирійців, то чи не вперше в архівних матеріалах ми знайшли повідомлення про те, що ассирійці Дніпропетровська «...живуть в економічно гарних умовах...», «на відміну від освічених місцевих, які стоять на біржі праці» [12]. На користь цієї тези свідчить навіть тов. С. Піраєв – голова правління ассирійської Всеросійської громадської організації «Хаядти», – який наводить статистичні відомості про середню заробітну плату у Москві: наприклад, ассирійці чистильники отримують від 3–8 тис. руб. на місяць, а звичайні трудящі – 1 800 руб [13].

Бажання повернутися на батьківщину в ассирійців було головною метою у їх повсякденному житті в радянському суспільстві. Цим пояснюється їх відмова від отримання радянського громадянства, зберігання та підтримання національних традицій і вірувань, навіть небажання покращити свої соціально-побутові умови за наявної фінансової можливості. Увесь економічний потенціал ассирійців розподілявся між задоволенням повсякденних потреб та збиранням грошей на випадок повернення на батьківщину.

Промовистою є кримінальна справа проти ассирійців м. Гомеля. У червні 1933 року ОДПУ Білоруської РСР викрило і заарештувало «валютно-контрабандистську організацію ассирійців, у злочинах якої були задіяні перські дипломатичні особи». В арештованих були вилучені великі суми радянських грошей, золото та американські долари. Такий великий прибуток вони отримали від своєї діяльності: чищення та дрібного ремонту взуття, виготовлення чунь (калош) із залишків гумових камер та торгівлі супровідними

товарами. Треба додати, що така занятість є характерною для всіх ассирійців Радянського Союзу, а їх економічні відносини між собою були тісними, незважаючи на географію їх перебування. Така фінансова основа давала можливість ассирійцям бути незалежними від державно-політичних перетворень нової для них держави [14].

Місцева громада не була відокремлена від загальнорадянської ассирійської національної громади, стосунки підтримувалися не лише на родинному рівні. У Катеринославі 26 січня 1926 року було затримано дев'ять осіб, які після звернення щодо зміни запобіжних заходів оголосили голодування. Справи громади були під неухильним контролем ассирійських громадських організацій різного рівня. Намагаючись охопити всі сфери життя пересічних ассирійців, громадські організації спробували організувати їм юридичний захист у разі скоєння ними будь-яких правопорушень. Так, у нас є задокументований факт про звернення до помічника прокурора Катеринослава про зменшення міри покарання затриманим ассирійцям, враховуючи їх фінансове та культурне становище. Таке звернення було надіслано «Спілкою ассирійців, що проживають на території РСФСР» (Хояд-Атур, м. Москва) [15].

Неспроможність вплинути в природний спосіб на процес активної радянзації ассирійців призвела до відверто ворожого ставлення влади до громади.

У період активних репресивних дій щодо ассирійців було змінено голову артїлі «Схід», ним став М. Р. Рутус (єврей) за погодженням з міськкомом партії. Причому він отримав дозвіл від НКВС на залучення до діяльності артїлі членів родин заарештованих, переважно жінок [16]. За короткий період з початку лютого було заарештовано майже все наявне чоловіче ассирійське населення міста (62,5 %). Двадцять одна особа була засуджена до страти, чотири – до десяти років таборів [17].

Кримінальні справи репресованих ассирійців м. Дніпропетровська мають певні відмінності від аналогічних справ з інших міст. Слідчі не намагалися з'ясувати особливості етнічного життя міської громади, її зв'язки з іншими громадами Радянського Союзу та представниками іранських дипломатичних установ. Мова «відвертих» зізнань була калькованою: у показаннях зберігалися сталі лексичні, ідіоматичні, стилістичні та інші збіги, що було помітно в більшості матеріалів допитів. Цей факт вказує на шаблонність допиту усіх підслідних, за існуючим заздалегідь сценарієм. Застосування тортур, правова необізнаність арештованих та відсутність сторони захисту перетворили цей процес у відверте знаряддя тиску та примусу, посилюючи радянзацію серед ассирійців шляхом «фізичного остраху».

З анкетних матеріалів кримінальних справ репресованих ассирійців дізнаємося про їх етнічне походження. Вони іменуються ірано-підданими, хоча місцем їх народження були вказані селища Османської імперії. Така розбіжність характерна для більшості ассирійців Радянського Союзу. Всі вони були членами артїлі з чищення взуття «Схід». Родини засуджених склалися з трьох – восьми членів, що дає можливість визначити факт розбіжності реальної кількості ассирійців міста із показниками державної статистики. Фізичне

усунення чоловіків асирійців від управління родоплемінною структурою та перекриття економічних можливостей для автономного існування в радянських реаліях призвело до «природної перемоги» у справі радянзації асирійців.

Існування державного тоталітарного устрою не передбачало жодної альтернативності, окрім визнаної ним самим. Асирійська громада міста Дніпропетровська, як і громади з інших міст, демонструвала показову непокору системі, що певним чином загрожувало її існуванню. Національна, релігійна, економічна та соціально-правова незалежність асирійців, яка базувалася на історичному досвіді перебування в етнічно-державному ворожому середовищі, вступила в конфлікт із радянською адміністративно-тоталітарною системою. Шлях від діалогу до конфронтації між владою та асирійцями знаходився в постійному намаганні державно-партійних органів переформувати традиційне національне життя до державницьких стандартів. Репресивні заходи 1938 року остаточно поклали край національним прагненням та визначили майбутній асиміляційний вектор розвитку асирійської громади міста Дніпропетровська.

Примітки:

1. Державний архів Дніпропетровської області. (Далі ДАДО) – Ф. 11. – Опис. 1. – Спр. 1209. – Арк. 59-67.
2. ДАДО – Ф. 11. – Опис 1. – Спр. 1209. – Арк. 91.
3. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО). – Ф. 413. – Опис. 1. – Спр. 446. – Арк. 45; ЦДАВО. – Ф. 413. – Опис. 1. – Спр. 448. – Арк. 61.
4. Державний архів Полтавської області. – Ф.Р3872. – Опис.1. – Спр. 940. – Арк. 16-20.
5. Державний архів Запорізької області – Ф. Р576. – Опис. 1. – Спр. 9. – Арк. 67; ДАДО. – Ф. П1. – Опис. 1. – Спр. 456. – Арк. 35; ДАДО. – Ф. П1. – Опис. 1. – Спр. 993. – Арк. 62.
6. Государственный архив Российской Федерации (далі ГАРФ). – Ф. 3302. – Опис. 1. – Спр. 4. – Арк. 10; ДАДО. – Ф. Р6478. – Опис. 2. – Спр. 7327. – Арк. 35.
7. Всесоюзная перепись населения 1926 г.: УССР. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Гонопромышленный подрайон. Отдел переписи: Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. Т. 13. / Труды ЦСУ СССР. – М.: Изд. ЦСУ СССР, 1929. – С. 249.
8. ДАДО. – Ф. Р 6478. – Опис. 2. – Спр. 7327. – Арк. 33.
9. ДАДО. – Ф. 19. – Опис. 1. – Спр. 474. – Арк. 24.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 263. – Опис. 1. – Спр. 49182. – Арк. 360-382.
11. ДАДО. – Ф. 6478. – Опис. 2. – Спр. 1455т.3. – Арк. 73.
12. ЦДАВО. – Ф.413. – Опис. 1. – Спр.464. – Арк. 48.
13. ГАРФ. – Ф. 3302. – Опис. 1. – Спр. 186. – Арк. 14зв.
14. Крапивин С. Золотые галоши, или Дело тринадцати ассирийцев [Электронный ресурс] – Название с экрана. – <http://www.nv-online.info/by/88/300/16998>
15. ГАРФ. – Ф. 3302. – Опис. 1. – Спр. 113. – Арк. 39.
16. ДАДО. – Ф. Р.6478. – Опис. 2. – Спр. 1456. – Арк. 48.
17. ДАДО. – Ф. Р 6478. – Опис. 2. – Спр. 1453. – Т. 1. – Арк. 287.

Надійшла до редколегії 20.12.2015.